

MARIN ZANINović

RIDER IZMEĐU SALONE I SCARDONE

UDK 904:711.424(497.5)"652"

Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Priljeno: 14. 6. 1995.
Received:

Dr. Marin Zaninović
HR — 10000 Zagreb
Filozofski fakultet
Arheološki zavod
Ivana Lučića 3

Ilirsko rimsko naselje *Rider* nalazi se u plodnoj kraškoj dolini naseljenoj još od neolitičkih vremena. Ilovasto nepropusno tlo omogućava zadržavanje vode u donjim slojevima zemlje. Ta je činjenica, uz plodnu ravnicu opkoljenu prostranim golim kršem, bez sumnje utjecala da se čovjek ovdje rano naselio. Isti uvjeti koji su ovamo privukli stanovnike mlađeg kamenog doba, doveli su i rane ilirske zajednice. Jedna od njih zaposjela je impozantni i dominantni brijeg iznad današnjeg zaselka Danila Gornjeg i tu sagradila svoju prostranu gradinu. Na južnoj strani, u podnožju brijega, i danas se nalazi velika i nepresušna lokva zvana Munjača, iz koje su se gradinski stanovnici i njihova stada opskrbljivali vodom. Zahvaljujući plodnom polju i vodi, kao i položaju na pradaвної prometnici u obalnom zaleđu koja je povezivala Kaštelanski zaljev i ušće rijeke Krke, to jest kasnija važna naselja Salonu i Skardonu, ovdje se uspostavio rimski municipij koji je tijekom čitave antike nastavio tu davnu prometnu funkciju nekadašnjeg ilirskog gradinskog Ridera. Rasprava podvlači neke novije činjenice koje objašnjavaju važnost i položaj ovoga mjesta.

Bio sam student treće godine arheologije 1953., kada su stigle vijesti o senzacionalnom otkriću drugoga ključnoga nalazišta obojene keramike na našoj obali nakon Grapčeve špilje, onoga u Danilu Bitinju. Zaslužni ravnatelj šibenskoga Muzeja grada prof. Frane Dujmović u tamošnjim je vinogradima povremeno prikupljao površinske ulomke keramike. Godine 1951. onamo je došao mladi kustos Arheološkog muzeja u Splitu, Duje Rendić-Miočević, u potrazi za ilirsko-rimskim Riderom i njegovim natpisnim blagom, te je već prilikom prvih sondiranja uočio važnost toga neolitičkoga nalazišta. Pod vodstvom pretpovjesničara prof. Josipa Korošca, bila su obavljena zaštitna iskopavanja koja su otkrila novu i jedinstvenu obojenu neolitičku kulturu na hrvatskoj obali Jadrana. Nakon toga je D. Rendić-Miočević, prilikom gradnje

vodovoda preko Danilskog polja, u dijelu polja zaselka Danila Gornjega utvrdio postojanje antičke arhitekture s dijelovima velikih arhitrava i komada stupova koji su svjedočili o postojanju značajnog antičkog središta. Sustavna istraživanja započeta 1958. godine to su i potvrdila, a natpis u kojem se spominje *princeps municipi Riditarum* potvrdio je ubikaciju toga municipija u predjelu Danila Gornjega. Prostirao se na širokom području oko današnje seoske crkve Sv. Danijela, po kojem je svecu selo dobilo svoje ime. Prostrana *villa* s ostacima ranokršćanske crkve, u bivšem termalnom dijelu, potvrdila je kontinuitet ovoga naselja i u kasnoj antici. Istraživanja su vodili D. Rendić-Miočević, tada na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Vladimir Mirosavljević i Mate Suić s Filozofskog fakulteta u Zadru. Kao mladi asistent na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, od travnja 1957. imao sam sreću uključiti se u ta istraživanja koja u mojem sjećanju žive kao nezaboravno iskustvo. Sudjelovali su i Antun Ratković, tada kustos u Muzeju grada Šibenika, Aleksandra Faber iz Zagreba, povremeno Stojan Dimitrijević i više naraštaja studenata. Čitav se seminar tijekom nekoliko istraživačkih razdoblja (od 1958. do 1964.), obično u jesenskim mjesecima listopada i studenom, selio u Danilo Gornje. Gostoljubiva i jednostavna kuća Jakova Klisovića bila je naš drugi dom. Višeslojnost uljudbenih ostataka ovoga područja, od mlađeg kamenog do starohrvatskoga razdoblja, činila je Danilo Gornje jedinstvenim arheološkim prostorom i svojevrsnom praktičnom terenskom školom koju rado pamte svi koji su imali priliku u njoj sudjelovati. U drugoj polovici šezdesetih godina istraživanja je nadgledala Maja Šmalcelj, pod čijim su nadzorom konzervirani ostaci arhitekture vile i crkvice.

U nizu svojih radova D. Rendić-Miočević¹ osvjetlio je prošlost i problematiku ovoga važnoga lokaliteta naše davne prošlosti, svojevrsnog laboratorija iliologije. Još u prošleme stoljeću veliki je Theodor Mommsen, podvlačeći velik broj natpisa s domaćim imenima, istaknuo i specifičnost pravnoga statusa Ridera, u komentaru poznatoga natpisa CIL III 2774: (...) *hoc oppidum (sc. Rider) quamquam municipii iure donatum et ad formam rei publicae Latinae ordinatum tamen non fuisse civium Romanorum*. Mommsen je u svoj slavni *Corpus*, prilikom registracije danilskih natpisa, unio i ime ključne vodene lokve ovoga naselja, jer je dobar broj natpisa bio nađen upravo u zidovima oko nje, pa je za većinu natpisa mjesto nalaza označeno formulacijom "*in loco qui Munjača dicitur*". To je, bez sumnje, jedna od najslavnijih lokava, kojih je inače mnoštvo u našem dinarskom kraškom području.

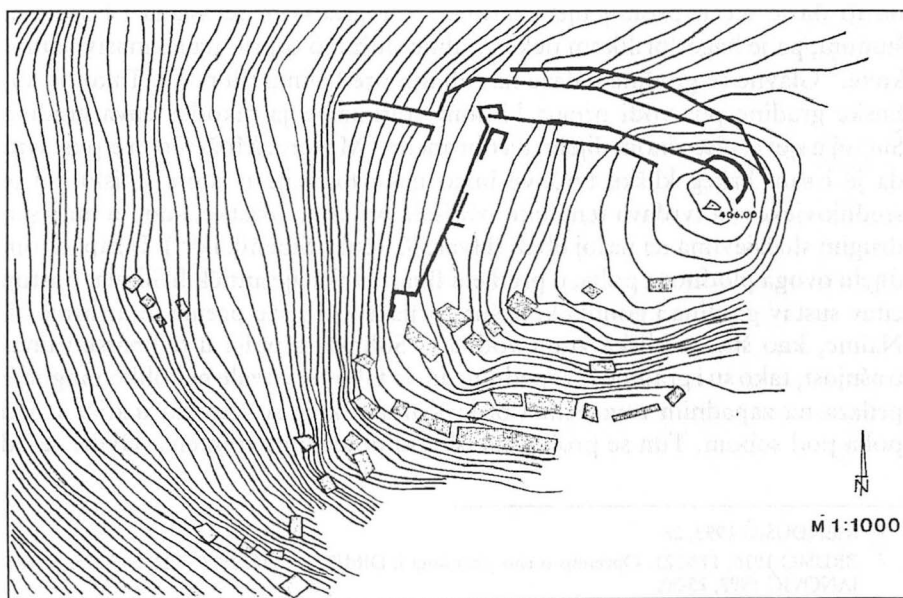
Istraživanja su pokazala da ostaci antičkoga naselja zauzimaju veliku površinu. Od naselja je otkriven samo manji dio, jer trajno posađeni vinogradi

¹ RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1962, 315-331; 1971, 159-172; 1974, 321-342; 1989, 575-584; 1989a, 63-81.

onemogućavaju veća iskopavanja. U posvemašnjem okolnom kršu, na prostranim ogoljelim površinama s niskim ili nikakvim grmljem i bez većeg raslinja, zelena oaza Danilskog polja, izduženog u smjeru istok — zapad, doima se kao neki drugi svijet. Kao i dio Sredozemlja i njegovih plodova, urastao je ovdje nedaleko od morske obale koja se nalazi oko sat hoda prema jugu, a opet na svoj način udaljen od nje.

Ovdje se odvijao pravi ilirski život, i to u prvome redu na izvanredno položenoj Gradini (kota 406) (sl. 1) koja dominira nad poljem, a pogled s nje pruža se od Ljubitovice i Labištice nad Kaštelanskim poljem na istoku do Kornatskih otoka na zapadu i jugu, te do Varvarije na sjeveru. Štoviše, i u punoj antici na Gradini se nalazilo naselje, o čemu svjedoči brojna antička keramika, kao i složeni sustav terasastih antičkih cisterni s četiri bazena na istočnoj strani gradinske padine, iznad strmog i nedostupnog klanca. Po našim današnjim spoznajama, danilska je Gradina bez sumnje bila glavno naselje na potezu od Labina do Skradina, a to je udaljenost od oko 5 km zračne linije.

Pitanja kronologije naselja u ovome području još uvijek nisu točnije definirana. Nalazi eneolitičke keramike na gradini Sv. Spas, kninskoj tvrđavi, kao i neke druge gradine u širem području naše obale upućuju na rane postneolitičke indoeuropske populacije koje su ovdje stizale krajem trećeg

Sl. 1. Tloris Gradine iznad Danila Gornjeg. – Fig. 1. Ground-plan of Gradina above Danilo Gornje.

tisućljeća prije Krista i bez sumnje već tada zaposjele neke od tih utvrđenih položaja. Otkrića posljednjih godina daju neke pokazatelje za takva razmišljanja. Mislim ovdje na tumule kod Ulnovca, u kojima je početkom 1992. godine Marko Menđušić iz šibenskog Muzeja grada našao, uz različite keramičke ulomke, i one s ukrasom "vučedolskog karaktera", najbliže jadranskom tipu ljubljanske kulture, pa bi stoga te gomile mogle pripadati samome prijelazu iz eneolitika u rano brončano doba.² Tumuli se nalaze u području danilske gradine, pa možemo pomišljati da i njeni počeci, kao i one kninske, sežu u to doba. U čitavom ovom širem šibenskom predjelu postoji više takvih lokaliteta, od otoka do unutrašnjosti, što je rezultat novijih istraživanja i rekognosciranja.³

Jednako tako treba podvući i postojanje čitavoga sustava tih lokaliteta u Solinskome i Kaštelanskome polju, i to na potezu od Salone do Trogira, što ih je registrirao Ivo Babić i povezao s prirodnim putovima što ih ove gradine i gomile prate.⁴ Spomenimo da je tek nedavno otkrivena velika gradina u predjelu Donjih Ruptina, oko 1,5 km sjeveroistočno od antičke Salone. To potvrđuje činjenicu koju smo davno ustvrdili u svojoj raspravi o Delmatima, da gotovo svaka antička aglomeracija ima svoga gradinskog prethodnika. Čudno je da nije i prije otkrivena, s obzirom na svoju veličinu i izdužen položaj na terenu, s dužom osi elipse od oko 1 km, a užom oko 100 m, te s obzirom na to da je teren promijenjen kasnijim vinogradskim terasama i borovom šumom, pa je bager prilikom neke gradnje slučajno otkrio njene masivne blokove.⁵ Glavne se gradine nalaze na rubnim predjelima tih polja. Tako od solinske gradine put vodi prema kliškim vratima, koja također čuva gradina Šutanju u sjeveroistočnom dijelu, na obroncima Mosora. Možemo pretpostaviti da je i sam brijeg kliške tvrđave imao neke funkcije u tome smislu, ali je srednjovjekovna tvrđava temeljito izbrisala prijašnje ostatke, kao i u mnogim drugim slučajevima na našoj obali (Hvar, Korčula, Šibenik i dr.). U zapadnom dijelu ovoga plodnoga polja, u predjelu Bijaća, lokacije antičkih Sikula, postoji čitav sustav gradina i gomila koje štite prilaze i prolaze prema unutrašnjosti. Naime, kao što su kliška vrata vodila iz Solinskog polja u delmatsku unutrašnjost, tako su i gradine iz zapadnog dijela također čuvale nekoliko mogućih prilaza na zapadnim završecima brda Kozjaka koje se kao zid uzdiže iznad polja pod sobom. Tim se prolazima išlo od pradavnih vremena. Ovdje se od

² MENĐUŠIĆ 1993, 26.

³ BRUSIĆ 1976, 113-121. Općenito o tim pitanjima i: DIMITRIJEVIĆ 1979, 322, 367-375; MARIJANOVIĆ 1992, 15-20.

⁴ BABIĆ 1978, 61-68; BABIĆ 1984, 30-42.

⁵ CAMBI 1989, 37-41.

područja Bijaća (Sikula) odvaja put koji ide prema Labinu i Perkoviću, da bi od ovoga drugoga mjesta skrenuo na zapad prema Danilu Gornjem (Rideru).

Na brijegu iznad Bijaća (kota 208), gdje se nalazi crkvice Sv. Nofra, nalazi se i gradina Veli Bijać koja je nadzirala ulaz u ovaj klanac. Na suprotnoj, zapadnoj strani nalazi se gradina Gradac (kota 182) koja je imala tu istu funkciju uz put prema Labinu. Nekoliko kilometara sjevernije nalazi se impozantna gradina na Labišćici (kota 791) koja pak s ove strane čuva prolaz prema moru, uz dopunu manje gradine Kaštilac na sjeveroistoku. Simptomatično je da između tih dviju gradina i danas prolazi kolski put, a i željeznička pruga prema Perkoviću, Kninu i dalje na sjever. Gradina Labišćica je u ovome području morala imati isto značenje kao i riderska i salonitanska u svojim. Pogled s nje seže dobrim dijelom srednjega Jadrana i nekadašnjega Manijskog zaljeva. Nije čudo da se na njenom vrhu danas nalazi TV odašiljač, pa daleka vizura s te gradine očigledno pogoduje i elektrovalovima suvremenih komunikacijskih medija. Još jedna potvrda kako su davni ilirski stanovnici znalački birali svoje nadzorne položaje. Iz područja Labina potječe i grčko-ilirska kaciga,⁶ što skupa s drugim razmjerno brojnim nalazima kaciga s njihova područja potvrđuje povezanost ilirskih Delmata sa svijetom helenskoga Sredozemlja.

Naime, sve te, kao i druge gradine u čitavom prostoru duž obale, zapravo su od svojih početaka bile dio sredozemnoga svijeta. Kao što su i prije neolitičke kulture u naše krajeve stizale preko mora i kopnom, tako su i ove gradine, čak i kada su udaljene od obale i mora, ipak dio toga svijeta, jer se s njihovih povišenih položaja more u pravilu vidi, pa su i roba i ljudi s mora stizali do njih od početka pa do kraja njihova postojanja. To potvrđuju i brojni odavna poznati arheološki nalazi, kao i oni sustavno nalaženi posljednjih dvadesetak godina. Kako znamo, ovo je područje između Solinsko-kaštelanskog polja i šibenskih predjela u antici bilo poznato kao Hilički poluotok, kako ga nazivaju Pseudo Skilakov "Periplus" (c. 22) i Pseudo Skimnova "Periegesis" (stihovi 405-410).⁷ Osim toga, na južnom, najizbočenijem morskom dijelu toga predjela nalazi se drugi antički toponim, *promunturium Diomedii* — Diomedov rt, danas rt Ploča (*Plin., N.H.*, III, 141). Kako bilježi Pseudo Skimno, pozivajući se na povjesničara Timeja i geografa Eratostena, ovdje ima petnaest gradova koje nastavaju Hili, podrijetlom Heleni. Oni su bili uzeli Hila Heraklova sina za predvodnika prilikom osnivanja naseobina, ali su se s vremenom pobarbarili, što pokazuju svojim običajima, koji su kao i kod njihovih susjeda, kako to kažu Timej i Eratosten.

⁶ MAROVIĆ 1976, 298.

⁷ SUIĆ 1955, 132, 136; JELIĆ 1913, 227-239.

Danas polazimo od spoznaje da se u tim davnim mitološkim predajama kriju zrna poznavanja tih krajeva još iz vremena plovidbe mikenskih pomoraca. To poznavanje preuzimaju rani grčki pomorci s Roda i iz Fokeje, te drugi pioniri plovidbe prema zapadu. U povezivanju i tih područja s Heraklovim putovanjima ili s njegovim sinom također se krije helensko poznavanje zapada. Već je don Šime Ljubić sredinom prošloga stoljeća anticipirao, kao i u mnogočemu drugome u svome radu, naše spoznaje koje su rezultat arheoloških istraživanja tijekom stoljeća i pol, kao i brojnih filoloških i povijesnih raščlambi tolikih stručnjaka. Napisao je jednu i danas svježiju raspravu o jadranskim predajama o Diomedu,⁸ gdje je pionirski postavio interpretacije koje su dio shvaćanja suvremenih autora. Po njemu postoji stratifikacija mitoloških predaja o Diomedu, pa bi postojala dva ta junaka, od kojih je jedan (stariji) bio Ilir, a drugi (mlađi) Grk, prethodnik Antenora i njegove plovidbe duž Jadrana prema zemlji Veneta i prema Padovi.

U suvremenoj antičkoj historiografiji izdvaja se, rekli bismo, već klasično i kapitalno djelo francuskog povjesničara Jeana Bérarda, "O grčkoj kolonizaciji južne Italije i Sicilije u antici — Povijest i legenda".⁹ On je, kao nitko prije njega, minuciozno obradio sve mitološke podatke koji mogu pomoći u tumačenju i objašnjavanju nekih pojava davne povijesti, kako u naslovu rečenih krajeva tako i susjednih, tj. naših, jadranskih. Na tragu te knjige iznikle su i druge knjige i radovi koji idu njenim primjerom. Takve su studije Lorenza Braccesija, profesora stare povijesti na sveučilištima u Veneciji i Padovi, koji je u svojoj knjizi "Grecità adriatica" i drugim djelima uz ostalo obrađivao i razne mitološke tradicije i indikacije. Neke od takvih tradicija, poput onih o "jantarskom putu", posljednjih su godina i potvrđene otkrićem jantarskih predmeta u Fratta Polesine kraj Roviga, praktički istovjetnima jantarskim izrađevinama iz tzv. "blaga iz Tirinta", što ga je 1924. u tamošnjoj palači otkrio Georg Karo.¹⁰ Po tome je "jantarski put" danas povijesna činjenica, potvrđena i jedinstvenim otkrićem brončanodobnog broda kod Ulu Buruna, zapadno od rta Gelydonija u današnjoj južnoj Turskoj.¹¹ U bogatom i raznolikom teretu koji su brodovi prevozili od Mikene do Sirije i Egipta, nađena su, uz ostalo, i zrna baltičkog jantara.

To spominjem zato što su neki od tih brodova prolazili i našom obalom, kojom je prolazio taj davni jantarski put. Nalazi mikenskih predmeta i keramike to potvrđuju, a takve lađe, kojih je zasigurno bilo na stotine, zaustavljale

⁸ LJUBIĆ 1866, 496-510.

⁹ BÉRARD 1957.

¹⁰ KARO 1930, 119-140; NEGRONI CATTACCHIO 1972, 3-20; MASTROCINQUE 1991; KOLENDO 1993.

¹¹ BASS 1987, 693-733.

su se i u našim pretpovijesnim lukama, ispod gradina koje su nadzirale te pomorske putove. Danas znamo da se na trogirskom otočiću nalazilo pretpovijesno pristanište, i to od eneolitika do grčkog i rimskog razdoblja,¹² kao što je, uostalom, i danas. U novije vrijeme slično je pristanište pronađeno u Resniku,¹³ vjerojatno luci antičkih Sikula, gdje zasad nije pronađena keramika kao u Trogiru. Nema sumnje da su sve to bila pristaništa i luke u koje su stizali davni pomorci, a s njima i različita trgovačka roba od koje nam se očuvala pretežito keramika i keramička ambalaža. To vrijedi i za luku Rogoznice s gradinom kod Stupina, u kojem se predjelu tražilo Herakleju i luku, kako je spominje Pseudo Skilak, odmah nakon Hiličkog poluotoka. U nedavno objavljenom radu potpisani je ustvrdio da Herakleju treba tražiti u gradu Hvaru i njegovoj luci kojom su također dominirale dvije važne gradine, jedna za naselje, a druga za promatranje, na današnjoj hvarskoj tvrđavi i brdu Vela Glava na udaljenosti od oko 500 m zračne linije.¹⁴ U prilog tome govorili bi novci Herakleje, nađeni pretežito na otoku Hvaru i u samome gradu, te njihova kronološka podudarnost s nastankom Pseudo Skilakova teksta u posljednjoj trećini 4. stoljeća prije Krista. Kovanje tih novaca trajalo je kratko, kao i druge emisije ovoga razdoblja: novci DIM i Jonija, što upućuje na nemirno vrijeme nakon propasti sirakuške prevlasti Dionizija Starijeg i Mlađeg i uspona ilirske ardijske države. Hvarska luka, obvezatno pristanište za lađe koje su ovuda morale prolaziti, bila je bez sumnje dobar izvor prihoda, pa odatle i vjerojatne borbe za vlast nad njome pojedinih skupina i osoba u jednom poremećenom vremenu iskazanom u tim emisijama, sve u razmaku od 4 do 5 desetljeća, koje su uglavnom prekidale jedna drugu.

Važnu je lučku funkciju imao i zaštićeni i prostrani šibenski zaljev u kojem je, na mjestu današnjega grada, postojala markantna ilirska gradina na tvrđavi Sv. Ane. Nešto zapadnije, na mjestu današnjeg Skradina kao i u njegovu okolnom području, postoji čitav niz važnih gradinskih naselja. Sva su ta naselja, kao i druga na obali, bila dio ilirskoga svijeta, uvijek otvorenoga svijetu Sredozemlja. U tome je smislu i Hilički poluotok bio svojevrсна sredozemna predstraža gradinama u svome neposrednom i daljem zaleđu.

Helenska prisutnost u ranim stoljećima grčke kolonizacije javlja se u znaku sukoba Grka i Liburna, kada Korinćani 735. prije Krista preotimaju Korkiru (Krf) Liburnima koji su je u vlasti imali možda već u 10. stoljeću prije Krista. Stoga je razumljivo da su primjerci korintske keramike najraniji nalazi takve vrste na našoj obali, već od 7. stoljeća prije Krista,¹⁵ kao uostalom i neke

¹² PETRIĆ 1992, 23-38.

¹³ KIRIGIN 1989, 24-27.

¹⁴ ZANINOVIĆ 1991-1992, 35-48.

¹⁵ BATOVIĆ 1984, 37-61.

od gore spomenutih kaciga. U našem području to je poznata srednjokorintska piksida, nađena u prošleme stoljeću u Solinu i datirana u drugu polovicu 6. stoljeća prije Krista. Zatim su tu ulomci crnofiguralne atičke keramike, "megarske" zdjele nađene u resničkoj luci i najčešća skupina helenističke *gnathia* keramike od 4. stoljeća prije Krista pa dalje. Takva je keramika nađena i na liburnskim gradinama¹⁶ i drugdje duž obale i na otocima, posebice Issi i Pharosu. Na gradinama Velika Mrdakovica i Dragišić kod Skradina nađena je i helenistička reljefna keramika, a zabilježen je i ulomak u Rideru. U Rideru je, na položaju Mala Glava, zaravni ispod danilske Gradine, nađena, uz ostali materijal, i veća količina keramike tipa *gnathia*.¹⁷ Znači da gotovo sva gradinska naselja bliže obali sudjeluju u materijalnoj kulturi vodećih sredozemnih antičkih središta, bližih i daljih. Treba spomenuti i stariju apulsku keramiku koja se u nas pojavljuje već u 8. stoljeću prije Krista. Naša je obala oduvijek bila najkraći put u srce Europe, a Jonski zaljev, kako su Grci nazivali Jadransko more, vodio ih je ravno na ušća Pada i Timava. Time su bila otvorena tržišta do Ligurskog zaljeva i dalje prema Masaliji i južnoj Galiji, a prema sjeveru do prijevoja Brennera i do Hallstatta s njegovim velikim i značajnim rudnicima soli, gdje se u čuvenoj nekropoli nalazi raznoliki arheološki uvozni materijal podrijetlom od Etrurije do Grčke.¹⁸

Grčka kolonizacija i osnivanje trajnih naseobina na otocima Hvaru, Visu i Korčuli, Isse, Pharosa i nešto kasnije kolonije u Lumbardi, te na kopnu u Trogiru (*Tragurium*) i Stobreču (*Epetium*), označava novu kakvoću odnosa između ilirskog i helenskog elementa. Tijekom gotovo dva i pol stoljeća autonomnog življenja tih naseobina, mislim pritom na Issu i nešto manje na Pharos, ti su odnosi imali svoje uspone i padove. Međutim, određeni stupanj simbioze stvarao je bez sumnje i jače ili slabije približavanje tih zajednica. Uspom ardijejske države u 3. stoljeću prije Krista označio je prevagu ilirskoga elementa. Jadranski Grci kao periferija helenskoga svijeta, kako ih je dobro označio M. Nikolanci,¹⁹ ostali su bez neke određenije podrške svojih metropolnih središta, kako onih u južnoj Italiji (Sicilija — Sirakuza), tako i onih u Grčkoj (*Paros*). Narasla snaga Rima i njegovo osvajanje čitave Italije dovelo je i tamošnje trgovce u područja pod ilirskom vlašću, a grčke naseobine, naročito *Issa*, traže rimsku zaštitu od ilirske opasnosti. Slijedi prva rimska intervencija na našoj obali, od 229. do 219. prije Krista, koja će radikalno promijeniti odnose koji su dotad na njoj vladali. Pad ilirske države 167. prije Krista omogućio je rimsku prevlast u južnom dijelu Jadrana, a nešto prije (177.) bila je

¹⁶ BRUSIĆ 1988, 19-63.

¹⁷ RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1990, 473.

¹⁸ HALLSTATTKULTUR 1980.

¹⁹ NIKOLANCI 1976, 149-156.

osvojena *Histria*. Prema tome, obala je kao klijestima bila zahvaćena s juga i sjevera. U njenome središnjem dijelu, između rijeka Krke i Cetine i dijelom Neretve, javlja se kao vodeći čimbenik ratoborno pleme Delmata koje iz svojih dolina i brda u zaleđu prodire upravo prema Manijskom zaljevu. Ugrožavaju isejske naseobine i zauzimaju Salonu koja postaje luka Delmata kako ju je nazvao Strabon (VII, 5, 5).²⁰

Isejci, kao i u prvome ilirskome ratu, ponovo traže zaštitu senata. Na Delmate je 156. prije Krista krenuo konzul Gaj Marcije Figul, i to iz Narone. Ulazio je, znači, u delmatsko područje s njegove istočne strane, iz toga staroga ilirsko-helenskoga trgovačkoga emporija. Osim toga, ovdje je imao zaleđe prijateljskih Daorsa koje su Delmati također ugrožavali nametnuvši im danak u žitu i stoci, kako to precizno bilježi suvremenik tih zbivanja, povjesničar Polibije (XXXII, 9/18/). Budući da Figul nije dovršio svoju operaciju, pohod je 155. prije Krista nastavio Publije Kornelije Scipion Nazika, koji je zauzeo i spalio delmatsko središte Delminij i proslavio trijumf nad Delmatima, čime je i završio prvi rimski rat protiv toga snažnoga plemena (*App., Illyr.*, 11; *Frontin., Strat.*, III, 6, 2; *Strab.*, VII, 315, 10; CIL I, p. 459 = I², p. 176). Kako su pritom prošli zapadni delmatski krajevi nije nam poznato, jer u pisaca nema naznaka o nekim operacijama koje bi se odvijale u tim predjelima. Blizina grčkih naseobina možda je te krajeve koji su im bili bliži, pa tako i Gradinu u Danilu, učinila više sklonima Rimljanima, kao što je to, čini se, bilo i s liburnskim područjem. Znamo da je 129. prije Krista konzul Gaj Sempronije Tuditan stigao do Skardone, dakle nedaleko od područja Ridera, takoreći u njegovo susjedstvo. Konzul Lucije Cecilije Metelo je 119. prije Krista zaposjeo Salonu. Ono što je moglo zahvatiti i to područje su operacije prokonzula Gaja Koskonija, koji je bio poslan u Ilirik, jer su se Delmati bili ponovo digli i zbacili rimsku vlast, iskoristivši prodor Cimbra i nemire u Rimu nakon Suline smrti 78. prije Krista. Koskonije je ratovao dvije godine u Iliriku, ali Delmate nije potpuno svladao (*Eutrop., Ab urbe condita*, VI, 4, 1). Salona je, međutim, nakon toga više-manje trajno bila u rimskoj vlasti i u njoj se ubrzo nakon tih godina naseljava veća skupina rimskih građana. Oni će se organizirati u *conventus civium Romanorum* koji će 30 godina kasnije stati na stranu Cezara u sukobu s Pompejem.

Oktavijanov pohod u Ilirik 35.-33. prije Krista zahvatio je i ove krajeve. Glavnina Oktavijanovih operacija odvija se, međutim, sjevernije od Ridera, kako nam to svjedoče vrela poput Strabona i Plinija, te Apijana. On je, po njima, prošao linijom od Burnuma, preko Sinodija, Promone, Magnuma i Andetrija do Salone. U tim se operacijama Rider ne spominje, kao ni druga mjesta

²⁰ ZANINOVIĆ 1966, 38-40; ZANINOVIĆ 1976, 301-307.

poput Skardone. Ili je naselje stradalo u prijašnjim Koskonijevim operacijama, ili su Rimljani te predjele ostavili na miru, jer su bili sigurni po njih, i otprije pacificirani ili stradali. Da su se operacije odvijale ovuda, bilo bi to bez sumnje zabilježeno kod spomenutih i drugih pisaca koji su zabilježili slijed Oktavijanovih operacija. Plinije, primjerice, spominje *Burnum, Andetrium, Tribulium* kao *nobilitata proeliis castella* (Plin., N. H., III, 142), dakle kao gradine slavne po bitkama. To također potvrđuje pravac Oktavijanova kretanja, sjevernije i istočnije od Ridera, prema Saloni i dalje.

Konačno pokoravanje Ilirika od 6. do 9. poslije Krista omogućilo je proces romanizacije u širokom području od Jadrana do Dunava, kako je to istaknuo August u svojim *Res Gestae: protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvi* (Aug., R. G., 30). Temeljna podloga koja je to omogućila i ubrzala bila je gradnja velike prometne cestovne mreže koju je u prvim godinama Tiberijeva vladanja, a po prijašnjoj Augustovoj zamisli, organizirao i izveo u pet glavnih pravaca namjesnik Ilirika Publije Kornelije Dolabela, od 14. do 20. poslije Krista.²¹ Gradili su ih vojnici VII. i XI. legije. Poznati natpisi, vjerojatno sa salonitanskog foruma, u srednjem vijeku ugrađeni u zvonik splitske katedrale (CIL III 3198 — 3201 = 10156 — 10159), nabrajaju smjerove i dužine tih cesta u rimskim miljama. Tri duže ceste išle su prema sjeveru i sjeveroistoku, tj. na Bosansku Gradišku (*Servitium*), te u Sarajevsko polje i prema Sirmiju, a dvije kraće ceste su spajale Salonu i Andetriju (Muć), te išle prema Burnumu. To je bila *via Gabiniana*, a druga je išla do područja Ditiona, današnjeg prijevoja Grab iznad Strmice, sjeverno od Knina, gdje se i danas vide njeni utori u usedlini koja razdvaja Dinaru od planine Ilice, na današnjoj granici Bosne i Hrvatske. Tu je najvjerojatnije bila granica između Delmata i Ditiona. Sve su to više-manje ustvari bili pravci pretpovijesnih prometnica koje su Rimljani podigli na svoju tehničku razinu. Osim toga, te prve ceste imale su primarno strateški značaj povezivanja vojnih logora i logističkih središta u lukama, posebice u Saloni, s onim područjima gdje je otpor Ilira, Delmata i Desitijata, Breuka i drugih, bio najjači. Delmatsko je područje, primjerice, praktički bilo presječeno unutardelmatskim limesom od Burnuma preko Andetrija i Tilurija do logora kohorti na *Bigeste* (Humcu), a to je ujedno područje Narone.²²

U ovoj prvoj fazi gradnje cesta Rider je ostao po strani. Strateški značaj mjesta potvrđuje se, međutim, natpisom Kvinta Petronija Valensa, vojnika VII. legije (CIL III 2772). S obzirom na to da je VII. legija po nekima napustila Dalmaciju već 45. poslije Krista, to je razmjerno rana potvrda prometne i druge važnosti Ridera već u to vrijeme, kada je veksilacija kojoj je ovaj aktivni

²¹ BOJANOVSKI 1974, 15-18.

²² ZANINOVIĆ 1967, 63-66.

vojnici pripadao ovdje boravila po svoj prilici radi osiguranja mira, prometa i drugih potreba. Naime, čim se stanje dovoljno smirilo, promet se ponovo počeo odvijati tom prastarom prometnicom, najkraćim putnim pravcem prema Skardoni, sjedištu sudbenog konventa i granici Liburnije.

Ovdje se odvijao zanimljiv i u okviru cjelokupnoga Ilirika znakovit proces usporednog postojanja plemenskih funkcija s onima rimskih municipalnih dostojanstvenika. Među najranijim natpisima u Rideru je i oštećeni natpis u kojem se spominju: (...) *princeps Delmatarum ann. XXII i Claudia Tib(erii) fil(ia)* (supruga?) (...) (CIL III 2776), datiran u doba Klaudija ili Nerona. Drugi je poznati natpis na lijepom cipusu s reljefima i *fasces* uz natpis, vjerojatno iz salonitanske radionice, nadgrobni spomenik Kvinta Rutilija Tacijana, duumvira kvinkvenala riderskog municipija, te njegova sina Kvinta Rutilija Prokula koji je također bio *duumvir quinquennalis*, ali istovremeno nosio i titulu *princeps municipi Riditarum* (CIL III 2774). U kolovožu 1961., tijekom istraživanja Arheološkoga zavoda Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, pod vodstvom D. Rendić-Miočevića i V. Miroslavljevića, nađen je i treći natpis, nažalost oštećeni ulomak bez imena, ali s očuvanim titulama dekuriona i princepsa riderskog municipija. U svojoj magistralnoj objavi toga natpisa D. Rendić-Miočević je definitivno uklonio dvojbe o ubikaciji municipija Ridera. On se nalazio upravo na položaju "Šematorij" i u okolnom području u selu Danilu Gornjem; domorodačka plemenska *civitas* i dalje je usporedno živjela na moćnoj Gradini iznad antičkog naselja, prema sjeveroistoku.²³ Uz očuvanu arheološku topografiju i situaciju, to potvrđuju i spomenuti natpisi s dvojnim municipalnim i plemenskim titulama riderskih dužnosnika.

Neke municipalne dužnosnike i dekurione iz Ridera nalazimo i u području Salone i u njejoj okolici (CIL III 2026 Salona; CIL III 12815 Jesenice, Poljica; BD, 38, 1915, str. 45, Srinjine, Poljica). S druge strane, u Rideru nalazimo dekuriona iz Salone (CIL III 2770), što potvrđuje prometnu i ljudsku povezanost tih bliskih prostora.

Stanovnici Ridera bili su uporni čuvari svojih plemenskih tradicija, posebice u onomastici, što je isticao već T. Mommsen prilikom objave natpisa u *Corpus Inscriptionum Latinarum*, ističući domaća imena i njihovu brojnost. Do danas je registrirano stotinjak natpisa u tome razmjerno malom municipiju, što je impozantan broj čak i u odnosu na grad kao što je Salona. To je bez sumnje rezultat i prometne važnosti Ridera na prometnoj cesti, što je opet potaknulo i razvoj pismenosti i uljudbene utjecaje iz velikog središta kozmopolitkog značenja kao što je Salona, kao uostalom i cjelokupne sredozemne

²³ RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1962, 318-319; ALFÖLDY 1968, 1208-1214.

duhovne klime u tim krajevima i davno prije rimskog vladanja, u čemu je i ilirski Rider bio neposredni sudionik.

Stoga nas malo i čudi da se Rider ne spominje kod antičkih pisaca koji pišu o našim krajevima. Vjerojatno se nalazio u povijesnoj zavjetrini, pa su ga velika zbivanja mimoilazila. To, međutim, nadoknađuju spomenuti natpisi kao vrela prvoga reda. Izuzevši te natpise, Rider je zabilježen u kasnoantičkim tekstovima anonimnog geografa iz Ravenne (V, 14, p. 380, 18) iz 6. stoljeća i u Guidonovoj Geografiji (gdje se piše s dva d: *Ridder*), čiji izvornik potječe iz 11. stoljeća, ali je nastao na starijim vrelima, kao i Ravenjaninovo djelo.

Treba spomenuti i poznati i vrijedni natpis nađen 1849. pod rimskim logorom na Gardunu (*Tilurium*), na desnoj obali rijeke Cetine, a datiran u vrijeme cara Komoda, u 184. godinu (CIL III 3202). Na njemu se spominje obnova mosta preko rijeke *Hippus* (Cetina) u kojoj sudjeluju i Ridičani: (...) *operas subministrantibus Novensibus, Delminiensibus et Reditis*. Malo je čudno što dvije dosta udaljene zajednice, ona iz Delminija i ona iz Ridera, sudjeluju u ovome poslu. Je li to bila neka nametnuta obveza ili se radilo o interesima stočarskih zajednica u njihovim seobama za pašnjacima — pravog odgovora ne možemo naći. Međutim, to sudjelovanje potvrđuje važnost, mogli bismo reći i gospodarstvenu snagu riderskog municipija, koji je imao udjela u tome poduhvatu tri dalmatinske municipalne zajednice krajem 2. stoljeća poslije Krista. Za nas je svakako važan i sam spomen Ridera u to vrijeme.

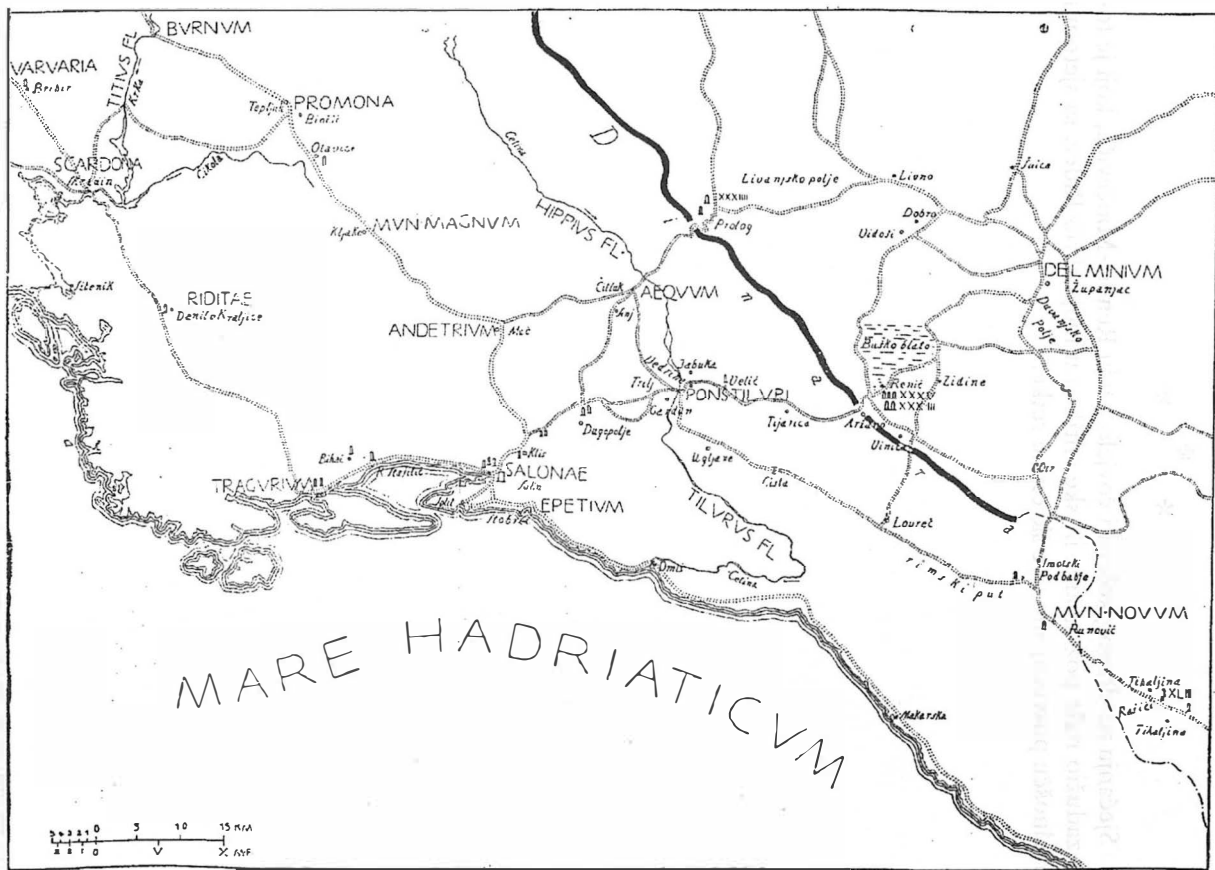
Prometnu važnost Ridera i u kasnoj antici potvrđuju, uz spomenuta kasna vrela Ravenjanina i Guidona, i dva miljokaza. Jedan je bio nađen u Danilu Gornjem, jugozapadno od crkve Sv. Danijela, uz trasu antičke prometnice čiji se pravac i danas lijepo vidi s Gradine. Datira se u doba careva Valentinijana i Valenta, vjerojatno između godina 347. i 367.²⁴ Drugi je bio nađen na odvoju ceste Salona — Tragurij, u lijevku kojim se Kaštelansko polje uvlači u klanac koji vodi prema Labištici, Perkoviću i Rideru, a datira se u vrijeme cara Dioklecijana.²⁵ Važnost naselja u to doba potvrđuje i činjenica da je u njemu stolovao biskup, jer je u sklopu prostrane vile urbane otkopana ranokršćanska crkva, te drugi spomenici kao što su stupovi s križevima.²⁶

Rider je, dakle, bio tipično izvorno ilirsko delmatsko gradinsko naselje koje se razvilo nad plodnom kraškom dolinom. Važna mu je funkcija bila nadzor nad prometom između druga dva poznata središta, na cesti neposredno uz obalu ili odmah iza nje, a to su *Salona* i *Scardona*, te *Tragurium* između njih. Plodna zemlja i vrela vode u kamenitom kršu učinili su Rider prirodnim stajalištem i odmorištem na prastaroj prometnici u pretpovijesti, u

²⁴ ABRAMIĆ 1926-1927, 415; ŠAŠEL 1986, 2985.

²⁵ GRGIN 1928-1929, 22; ŠAŠEL 1986, 2984; BABIĆ 1978, 63.

²⁶ RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1989, 575-584.

Sl. 2. Pregledna karta šire okolice Salone. – Fig. 2. Map of the surroundings of Salona (M. Abramić, VAHD 1926 - 1927).

antici, pa sve do danas, kada asfaltna traka pokriva nekadašnju cestu u kamenoj Zagori, spajajući Split i Šibenik.²⁷

* * *

Sjećanju na dragog kolegu i čovjeka Duju Rendić-Miočevića, koji je toliko zadužio naše poznavanje ilirske antike i u njoj otkrio Rider, sa sjetom i zahvalnošću posvećujemo ove skromne retke.

²⁷ ZANINOVIĆ 1978, 17-23.

LITERATURA

- ABRAMIĆ 1926-1927 M. Abramić, O novim miljokazima i rimskim cestama Dalmacije, VAHD, 49, 139-155.
- ALFÖLDY 1968 G. Alföldy, Rider, RE, Suppl. Bd. 11, 1208-1214.
- BABIĆ 1978 I. Babić, Gradine i gomile između Trogira i Splita u odnosu na prirodne putove, Mat. SADJ, 16, 61-68 (Peć).
- BABIĆ 1984 I. Babić, Prostor između Trogira i Splita, 30-42 (Trogir).
- BASS 1987 G. Bass, Oldest Known Shipwreck Reveals Splendors of the Bronze Age, National Geographic, 172, vol. 6, 693-733 (Washington).
- BATOVIĆ 1984 Š. Batović, Contributions aux études de la céramique corinthienne sur la côte orientale de l'Adriatique, VAHD, 77, 37-59.
- BÉRARD 1957 J. Bérard, La colonisation grecque de l'Italie meridionale et de la Sicile dans l'antiquité. L'histoire et la légende (Paris) (= La Magna Grecia, Storia delle colonie greche nell'Italia meridionale, Torino, 1963.).
- BOJANOVSKI 1974 I. Bojanovski, Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, DCBI, 47/2.
- BRUSIĆ 1976 Z. Brusić, Gradinska utvrđenja u šibenskom kraju, Mat. SADJ, 12, 113-121 (Zadar).
- BRUSIĆ 1988 Z. Brusić, Helenistička reljefna keramika u Liburniji, Diadora, 10, 19-63.
- CAMBI 1989 N. Cambi, Ilirska Salona, Obavijesti, 21/3, 37-41.
- DIMITRIJEVIĆ 1979 S. Dimitrijević, Problem eneolita na istočnoj jadranskoj obali, PjZ, 3 (Eneolitsko doba), 367-379.
- GRGIN 1928-1929 A. Grgin, Novi rimski miljokaz iz donjekaštelanskog polja, VAHD, 50, 22-26.
- HALLSTATTKULTUR 1980 (Razni autori), Die Hallstattkultur — Frühform, europäischer Einheit, Internat. Ausstellung, April — Oktober (Schloss Lamberg Steyr).
- JELIĆ 1913 L. Jelić, Die Halbinsel Bosoljina, Jahrbuch für Altertumskunde, 7, 227-239 (Wien).
- KARO 1930 G. Karo, Schatz von Tyrins, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung, 55, 119-140 (Berlin).
- KIRIGIN 1989 B. Kirigin, Resnik, antičko nalazište pod morem i na kopnu, Obavijesti, 21/1, 24-27.
- KOLENDO 1993 J. Kolendo, L'ambra e i rapporti tra Cisalpina e regioni centro europee, Archeologia Strumenti. Testi 1, Università degli Studi di Padova, Dipartimento di Scienze dell'Antichità, 13-93 (Padova).
- LJUBIĆ 1866 Š. Ljubić, Predaje jadranske. Historičko-kritička istraživanja o obstanku Diomeda ilirskoga, Književnik, 3, 496-510 (Zagreb).

- MARIJANOVIĆ 1992 B. Marijanović, Neka pitanja eneolitika istočnoga Jadrana, *Diadora*, 14, 15-20.
- MAROVIĆ 1976 I. Marović, L'elmo greco-illirico, *Jadranska obala u protohistoriji*, 287-300, (Zagreb)
- MASTROCINQUE 1991 A. Mastrocinque, L'ambra e l'Eridano. Studi sulla letteratura e sul commercio dell'ambra in età preromana (Este).
- MENDUŠIĆ 1993 M. Mendušić, Danilo — Tumuli na Ulnovcu, *Obavijesti*, 25/2, 26-27.
- NEGRONI CATAACCHIO 1972 N. Negroni Catacchio, La problematica dell'ambra nella protostoria italiana. Le ambre intagliate di Fratta Polesine e le rotte mercantili dell'Alto Adriatico, *Padusa*, 8, 3-20 (Rovigo) (i niz drugih radova iste autorice o toj problematici).
- NIKOLANCI 1976 M. Nikolanci, Jadranski Greci kao periferija helenskoga svijeta, *Mat. SADJ*, 12, 149-156 (Zadar).
- PETRIĆ 1992 N. Petrić, Prapovijest Trogira, *Diadora*, 14, 23-38.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1962 D. Rendić-Miočević, Ilirske onomastičke studije III - *Onomasticon Riditinum*, *ŽA*, 21/1, 159-172.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1974 D. Rendić-Miočević, *Dissertationes Riditinae*. Uz jedan neobjavljeni natpis iz Danila, *ARR*, 7, 321-340.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1989 D. Rendić-Miočević, *Epigraphica Reditina anecdota*. Uz jedan davni nalaz kasnoantičkih grobova na danilskim Verušama (Katuni), *ARR*, 11, 63-82.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1989a D. Rendić-Miočević, Nuovi apporti sull'ubicazione della sede di Aurelius Civitatis Riditionis Episcopus dell'iscrizione milanese CIL V 6183, *Studi in memoria di Giuseppe Bovini*, 2, 575-583 (Ravenna).
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1990 D. Rendić-Miočević, Il Municipium Reditarum (Rider) in Dalmazia nelle recenti ricerche archeologico-epigrafiche, *La Venetia nell'arca Padano-Danubiana, Le vie di comunicazione, Convegno Internazionale Venezia*, 6-10 aprile 1988, 471-485 (CEDAM, Padova).
- SUIĆ 1955 M. Suić, Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu, *RJAZU*, 306, 121-185.
- ŠAŠEL 1986 A. et J. Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*, *Situla*, 25 (Ljubljana).
- ZANINOVIĆ 1966 M. Zaninović, Ilirsko pleme Delmati, I. dio, *GCBI*, 4/2, 27-92.
- ZANINOVIĆ 1967 M. Zaninović, Ilirsko pleme Delmati, II. dio, *GCBI*, 5/3, 5-101.
- ZANINOVIĆ 1976 M. Zaninović, Delmatsko-grčki odnosi na Jadranu, *Jadranska obala u protohistoriji*, 301-307 (Zagreb).
- ZANINOVIĆ 1978 M. Zaninović, Gradina u Danilu i Tor nad Jelsom, dva gradinska naselja u srednjoj Dalmaciji, *Mat. SADJ*, 15, 17-25 (Beograd).

ZANINOVIĆ 1991-1992

M. Zaninović, *Heraclea Pharia, VAMZ*, 24-25, 35-48.*Summary**RIDER BETWEEN SALONA AND SCARDONA*

Rider was initially an Illyrian hillfort settlement on the prominent hill raising above the present village of Danilo Gornje about 30 km east of the town of Šibenik. It is situated above a fertile karst plain consisting of hard, nonpermeable soil. It was owing to the watersprings that the plain was populated as early as the Neolithic — cf. the well-known Danilo Bitinjska culture. Below the hillfort there still exists a never evaporating mud-pool (Munjača). Numerous Latin stone inscriptions providing valuable information on various Illyrian names were walled in all over the inner sides of the pool, rendering Rider famous for its Illyrian epigraphy. It appears that the above-mentioned mud-pool was the basic reason for the foundation of the hill fort settlement.

The hillfort functioned as a control point over the passage through the ancient traffic artery in this part of the valley. It was part of the road connection the Bay of Kaštela (Manios kolpos in the Antiquity) with its background through the valley of the Krka river bordering between the Illyrian tribes Liburni and Delmatae. Prehistoric hillforts Salona and Scardona, later to become Roman Colonia Salona and municipium Scardona, figured as the starting points along the above-mentioned road. Rider was also situated on that very frequented communication during Antiquity, as is suggested by the two milestones — the first one Diocletian's, found near Siculi (Kaštel Štafilić) and the second Valens' and Valentinianus', originated from Danilo. Owing to the fertility of its surroundings and favourable traffic position, Rider was established Roman municipium during the reign of the Flavians. From then on there existed two simultaneous settlements — the Illyrian on the hillfort and the Roman in the plain, presenting a unique case in the Roman topography of the area.

The settlement retained its prominent position in late Antiquity as well, when a bishopric was established there with an early Christian church, excavated in 1960. The importance of Rider was also based upon its function as a station supplying fresh water on the long, waterless karst route between Salona, Scardona and Tragurium. It is Professor Dujic Rendić-Miočević that must be given credit for discovering Danilo as an extremely important archaeological site.

Translated by: *Branka Migotti*

